

Celostní filologie jako program

(NA PŘÍKLADU BALTISTIKY)

TOMÁŠ HOSKOVEC

Praha – Brno

Filologie dnes stojí opuštěna a samo její jméno zní zastarale. První, kdo ji opustil, byla lingvistika, která se v XIX století chtěla prosadit coby samostatná věda a moc jí vadilo, když ji okolí pokládalo za pouhou pomocnou disciplínu filologickou.¹ Po celé následující století XX pak lze sledovat, jak se od filologie snaží emancipovat věda literární, pracně přitom hledajíc, jakou samostatnou podobu si vůbec zvolit.² A pro akademickou praxi století XXI je nápadné, že tradiční filologické obory se houfně přejmenovávají na «areálová studia», literární věda se převléká za «kulturologii»,³ a kdo ještě vykládá texty z jejich jazykové danosti, ten o sobě raději říká, že pěstuje hermeneutiku.⁴

Lidské dějiny jsou naštěstí mnohem pestřejší a složitější, než co dokáže podat jakkoliv podrobný historický obraz, a tak zároveň s náčrtem, který jsme právě předvedli, můžeme doložit, že po celou tu dobu filologie nejen přežívala, ale dokonce implicity působila v jistých myšlenkových kontextech, které ji explicitě třeba ani nezmiňovaly. Jedním z takových kontextů byl a zůstává funkčně pojatý strukturalismus pražského ohniska. Od strukturalismů jiných ohnisek (ženevského, kodaňského) se liší tím, že znakově uchopený jazyk zkoumá v po-

¹ Toto tvrzení najdeme hned na první stránce *Cours de linguistique générale* (Úvod, kapitola 1) symbolického, nikoliv autentického Ferdinanda de Saussure, tedy v knize s nepochybně celosvětovým dopadem, jež pro řadu intelektuálů, řadu humanitních badatelů, ba obávám se i pro řadu literárních vědců představuje žel jediné setkání s jazykovědou.

² *Theory of Literature* (1948, 1956, 1962), at' už to její autoři René Wellek a Austin Warren chtěli nebo ne, se vnímá jako summa americké «nové kritiky» a svým rozšířením jistě dosáhla celosvětového dopadu — netvrším, že u literárních badatelů, rozhodně však u intelektuálů, kteří literárním bádáním též argumentují. Právě proto ji zde volím jako symbolický příklad. V ironickém kontrastu k symbolickému Saussureovi Wellek s Warrenem odmítají termín «filologie», protože „se často chápe tak, že znamená lingvistiku, zvláště historickou mluvnici“ (kapitola 4). Pokud se autoři dále vyjadřují k lingvistice (kapitola 14; pomíjím případy, kdy v českém vydání stojí mylným překladem „lingvistický“ místo „jazykový“), pak jen proto, aby zdůraznili, že jí v žádném případě nepatří stilistika. Za hlavního lingvistického usurpátora stilistiky přitom označují Charlese Ballyho, který do symbolického Saussurea, jehož spolu s Albertem Sechehaye sepsal, uklidil právě ty lingvistické otázky, jimiž se zabývat nechtěl, aby se pod hlavičkou lingvistiky mohl plně věnovat svému osobnímu programu: studovat život jazyka ve společenství. Jak lépe definovat stilistiku?

³ Za vrcholné číslo pak pokládám travestii v institut pro ověřování these o pohlavní podmíněnosti lidské kultury, což je jediný obsahuplný překlad pojmu «gender studies». Žádný symbolický odkaz neuvádím a od celé této oblasti se štítivě odtahuju.

⁴ Vzpomeňme zde na půdě Kroužku našeho nedávno zesnulého člena Zdeňka Mathausera.

laritě abstraktního systému a konkrétních textů. Na pól abstraktního systému se soustředí jazykozpyt, a to s jasným vědomím, že jde o intelektuální konstrukt a reálné jsou právě jen konkrétní texty (pod něž zahrnujeme též promluvy). Na pól konkrétních textů se soustředí literární věda, a to s jasným vědomím, že klíč k jejich porozumění leží v systému jazyka, z něhož jsou vytvořeny. Má-li se ovšem z obrazu přirozené filologické spolupráce sebevědomého jazykozpytu a sebevědomé literární vědy stát nosný program do budoucna, je třeba říct, kde vzít to sebevědomí.

Jazykozpyt nebude sebevědomý, dokud se sám odhodlaně nechopí jazykového významu: nesmí jej delegovat logice ani ontologii, a už vůbec nesmí podlehnout svodům «pragmatické resignace», jež tvrdí, že místo zkoumání, co jazykový výraz znamená, stačí vyložit, kdy jeho užitím sklídím úspěch. Jazykového významu se dobíráme diferencním srovnáváním obecně všech znaků, které systém umožňuje, a kritériem pro existenci jednoho každého významového rozdílu je možnost uplatnit jej v konkrétních textech, a to i v textech vymyšlených, možných, ano jen naznačených základními atributy textové konkrétnosti, totiž situačním ukotvením a žánrovým zařazením.⁵

Literární věda pak nebude sebevědomá, dokud se sama nechopí smyslu konkrétních textů: ten nelze delegovat žádné kulturologii, žádné sociologii, ani jej nelze opustit ve prospěch zkoumání, za jakých okolností je text uznán za estetický, případně literární. Naopak, kulturně-sociální rozměr, který hledání smyslu textu zcela přirozeně má, je nutné vnořit dovnitř vlastního jazykového zkoumání textů, protože jazyk JE instituce kulturně-sociální.

Není těžké uznat, že existují kulturně-sociální normy pro utváření a interpretaci textů: jde o postupy závazné, které se očekávají, ba vyžadují (podstata normy), jsou nadindividuální a sdílené (rozměr sociální), museli jsme se jim naučit a musíme se v nich cvičit (rozměr kulturní). Revoluční obrat, který od integrované filologie požaduju, zní: Uznejme ony normy za vlastní pojmový aparát filologie. I kdybychom je zatím nedovedli popsat jinak než v rozptýlených glosách, musíme se jich ujmout právě my filologové — už jen proto, aby se jich nezmocnil někdo jiný, nehodný, kdo z věci udělá blábol. Je-li abstraktní systém jazyka materiálem pro stavbu textu, pak právě normy jsou klíčem pro výklad stavby. Že výkladů stavby je obecně víc a časem se mění, dělá filologii o to zajímavější. A obrana proti výkladům schválnostním a svévolným spočívá samozřejmě v tom, že filolog zná staveb-textů mnoho a výkladové postupy na nich může porovnávat.⁶

Požadavek, aby filologie byla takto široce rozpražená, se nevyklučuje s tím, že ji lze promítnout na zúženou, někdy i značně úzkou materiálovou základnu. Tím se přirozeně dotýkáme tradičních oborů s tradičními názvy jako bohemistika, slavistika, romanistika, orientalistika. Mnohé z nich dnes pouze přežívají coby trpěné organizační jednotky, do kterých nahlas nešt'ouráme jen z obav, aby nám manažersko-administrativní vrchnost nesebrala místo — at' již tabulkové, či opravdu tu židli u pracovního stolu. Tiché námitky však přeslechnout nelze:

⁵ Autor své představy podrobně rozvíjí v monografii o systému jazyka litevského, jejíž první svazek, formální morfologie, je hotov, druhý, morfosyntax, rozepsán a třetí, lexikologie, zůstává jako pium dēsiderandum.

⁶ O programu celostní filologie přednášel autor na půdě Kroužku vícekrát, naposledy před dvěma lety při symposiu k 80. výročí jeho vzniku. Rozšířený text vyšel loni ve *Slově a slovesnosti*. Tam zájemce najde rozpracovány dílčí otázky, jak uchopit samozřejmost plurality jazykových systémů, i jistý návod k prvním krokům, jimiž se pokoušíme uchopit textotvorné normy.

Historická příbuznost jazyků dejme tomu románských či slovanských je sice nepopiratelná skutečnost, šeptá hlas, leč skutečnost uzavřená a nezajímavá, zato románská ani slovanská literatura, pokračuje, žádnou skutečnost nepředstavuje a jako předmět studia vůbec nemá o-podstatnění.⁷ Jak se k tomu postavit?

Nelze vyjít odjinud než z důsledné reflexe funkčně-strukturálního principu. Jeho podstatou je diferenční zkoumání znaku, tedy porovnávání jednoho znaku oproti jiným. Výsledek diferenčního zkoumání zásadně závisí na tom, s čím vyšetřovaný znak porovnáváme, jinými slovy: jaký pro dané zkoumání zvolíme definiční obor. To vše samozřejmě víme, jenom je třeba vědět to ve vícero – vůbec se neodvážím říct: ve všech – souvislostech. Jazykozpytný pól filologie má bohaté zkušenosti s tím, že abstraktní systém sice umožňuje porovnávat cokoli s čímkoli, leč drtivá většina takových porovnání je jalových, takže jsme nakonec velmi vděční za těch pár definičních oborů, porovnávacích kontextů, které umožňují o znaku vůbec říct něco rozumného. Jsou definiční obory jasné a poměrně jednoznačné: za příklad vezměme kategorie gramatických proměn lexikální jednotky ve funkcích větného zapojení. Jsou definiční obory, které ač jasné, zdaleka nejsou jednoznačné: typická situace v lexikologii, kde jeden znak přirozeně patří do několika stejně rozumných definičních oborů, leč musí se uvažovat vždy jen v jednom z nich, zatímco definiční obory gramatických kategorií (třeba číslo a pád jména) se nevylučují. Oproti tomu nabízí pól konkrétních textů zkušenost jiného srovnávání: jazykový znak je konfrontován právě a jedině s těmi znaky, s nimiž se v daném textu současně vyskytuje (znovu připomínám, že do textů zahrnujeme i promluvy). Co zkoumáme, tak není definiční vymezení znaku, nýbrž jeho synergický účinek.

Jsme z jazykozpytu zvyklí pracovat s větou jako s komplexním jazykovým znakem, jež rozkládáme do lexémů a gramatémů, znaků elementárních, uznávající, že lexéma (lexém), je(n)ž v řádu usouvztažnění, čili věty, je znakem elementárním, může být v řádu pojmenování, slovtvorby, znakem značně komplexním. Jsme však zároveň z jazykozpytu zvyklí dívat se na větu jako na znak maximálně komplexní a spíše s rozpaky přijímáme, jak z různých zdrojů vyvstává potřeba pracovat i s útvary nadvětnými. Zato na textovém pólu filologie už existuje tradice uvažování o znaku v rozměru celého textu. A nemusíme vždy jen přemýšlet, jak co kdy Mukařovský myslel obratem DÍLO – ZNAK.⁸ Můžeme se tím «prostě jen» inspirovat pro vlastní postupy. Rozhodneme-li se hledět na konkrétní text jako na znak, můžeme na něj začít uplatňovat pravidla diferenčního zkoumání znaku. Diferenční zkoumání znaků (zde tedy textů) otvírá otázku definičních oborů: co s čím srovnávat? A teď literární věda zažije to, s čím se jazykozpyt už dokázal vyrovnat, totiž neomezené možnosti, jejichž výsledky jsou povětšinou jalové, a vděčnost za každý definiční obor, který vůbec dá něco rozumného. Smiřme se pro začátek s definičními obory nejbanálnějšími, na úrovni těch nudných gramatických kategorií, uznávající, že při vši banalitě dávají výsledky, které jsou jasné a rozumné. A učme se od lexikologie pracovat současně s vícero definičními obory, jež všechny jsou rozumné i plodné, leč navzájem se vylučují.

⁷ Orientalistika, zmíněná na počátku tohoto odstavce, upadla mezitím v diskreditaci přímo ideologickou coby čistě negativně vymezené studium toho, co je – někdy se opravu dodává: «z pohledu zlého bílého muže» – cizí. K tomu chci namítnout, že základní podmínkou pro kulturní sebereflexi i uvědomění si vlastní kulturní totožnosti je nahlédnout, co vše by mohlo být též jinak. Ve filologii pak indolog, sinolog, stejně jako afrikanista – každý ve specifické zkušenosti svého subkontinentu – společně přispívají k poznání totožnosti evropské.

⁸ Cf. Jan Mukařovský (1946, 2008), Emil Volek (2004), Milan Jankovič (2005), Zdeněk Mathauser (2006: 177–212; 2008).

Přepišme nyní tradiční postupy jen maličko jinak. Filologie zkoumá konkrétní text ve srovnání s jinými texty a podle toho, jaké texty zvolí za «jiné», bude jinak vypadat i popis toho zkoumaného. Definiční obory srovnávacích textů neexistují samy od sebe, filolog je vytváří. Filologie – baltská, slovanská, románská i kterákoliv další – se obhájí, pokud předvede, že soubory textů, jež si vytváří, jsou «rozumné» a dávají nějak zajímavé výsledky. Obecně přitom uznáváme, že jakýkoliv soubor je «legitímní», takže jej nelze předem odmítnout. Vyjděme od těch banálních. Banálně rozumným hlediskem je sdružovat v definiční obor texty, které spojuje jistý společný «literární život». Největším takovým souborem necht' je zatím pouze OHNISKO, vymezené jako genetický zdroj textů, u nichž lze předpokládat, ne-li přímo doložit, že se navzájem znaly (při zohlednění časových vztahů), menším at' je ŠKOLA, případně DÍLNA, vymezená vědomě společným cílem, či vědomě společnými postupy, pomocným pojmem může být FORUM coby místo, kde se texty scházejí (třeba při společném vydání) a probírají (ve společenství, na něž autoři dají a jehož se povětšinou sami účastní). Teprve až se v tomto naučíme bezpečně chodit, uvažujme o zavedení souborů širších, vždy hledíce k tomu, zda mezi jejich položkami existuje pojitko vzniku či záměru, vzájemná znalost, či ještě lépe potřeba vzájemně se znát.⁹

A dejme už konečně nějaký příklad. Lev Karsavin (1882 – 1952) byl ruský historik a náboženský myslitel. Lev Karsavin je pro nás dnes soubor textů, jež jednoznačně tvoří školu. Zároveň patří do ohniska ruské theosofie, navazující na texty Vladimíra Solovjova (1853 – 1900), a jsou spojeny s pařížským forem ruského euroasijství. To vše jsou definiční obory jako stvořené pro to, aby v nich ruská filologie zkoumala Karsavinovo vrcholné dílo *Dějiny evropské kultúry*. Nezkoumá. Proč? Protože Lev Karsavin své *Dějiny* z důvodů trapně vnějších napsal litevsky. Přitom mezi litevskými texty vyčnívají Karsavinovy *Dějiny* jako solitér, který nejde rozumně zařadit do žádné kolekce.¹⁰ Grigorij Kanovič (1929) má díky svým románům místo v dějinách a encyklopediích ruské literatury. On zase tam vyčnívá jako solitér a čtenář příručky ani netuší, že se mu představuje pouze půl člověka a díla: vedle rusky píšícího Kanoviče romanopisce je ještě litevsky píšící Kanovič dramatik, scénárista, povídkář. Grigorij Kanovič jako soubor textů patří do školy (zde je opravdu šikovnější terminologie «dílna») litevských Židů, kteří předávají paměť anihilovaného národa i prožitek anihilace. Do stejné školy-dílny patří Icchokas Meras (1934), Alfonsas Bukontas (1941). Tato dílna, definiční obor textů, je legitímním a zkoumaným předmětem filologie jak litevské, tak izraelské, jež obě šlechtí to, že se nebojí číst v různých jazycích.

Na tomto místě je jasné přinejmenším jedno: tvrdím-li, že slovanská, či románská literatura, pojata jako souhrn všeho, co kdy bylo napsáno tu slovanským, tam románským jazykem, není rozumný předmět studia, měl bych si uvědomit, že stejně málo rozumným předmětem studia je i literatura ruská nebo španělská, pojata jako souhrn všeho, co kdy napsáno rusky, případně španělsky.

⁹ Stejnými pojmy se autor (2008) snaží historicko-filologickou cestou vymezit strukturalismus jako soubor textů, utříděných do ohnisek (Praha, Ženeva, Kodaň) a jemněji dělených do škol (Brøndal, Greimas, Sgall), a zároveň odmítá uvažovat o strukturalismu «tak vůbec».

¹⁰ Už z toho mám sport. Kdykoliv potkám slovník ruské literatury, kultúry, či filosofie, vyhledám heslo Karsavin. Vždy s dozvím, kudy šel jeho myšlenkový vývoj, jak se sešel a zase rozešel s euroasijci, a že když díky kamarádu ze studií, který se mezitím stal litevským premiérem, získal téměř padesátiletý profesúru v Kaunasu, naučil se obdivuhodně rychle litevsky a hned v tom jazyce začal vydávat syntézu svého porozumění světu. Dosud jsem nepotkal ruský ani rusistický slovník, který by onu syntézu též obsahově rozebíral.

Zatím jsem ovšem pouze dal návod, jak se s druhým hádat. Naše ambice však musí být větší: jak rozumně pěstovat filologii vymezenou zvláštní materiálovou základnou.

Především si uvědomme, že filologie, aby byla filologií, musí vždy mít nějakou materiálovou základnu. Materiálem jsou přitom jak konkrétní texty, tak abstraktní jazykové systémy, v nichž ony texty vykládáme. Obojí materiál má svůj modus existendī, ba má těch modů obvykle víc. I ony mody by měly být předmětem filologického zkoumání. Tradiční podobou takového zkoumání je textologie a textová kritika, vůči níž se literární vědci rádi vymezují.¹¹ Přidejme k tomu ale i temata jako hodnotový postoj k jazyku, či jeho symbolická role v životě toho kterého společenství, jichž si zatím víc všímala historie než lingvistika.¹²

Ohlásil jsem příklad baltistiky. Tradiční vymezení baltistiky skrze indoevropskou větev zahrnující jazyk litevský, lotyšský a reliktový staropruský opravdu nepostačuje. Podívejme se na baltistiku přes uvědoměle sebrané soubory textů, u nichž budeme zkoumat, proč a jak vznikly, i jak se stalo, že vznikly v tom kterém jazyce.

Začneme ve středověku, byť později než historiografie. Ta zkoumá baltské kmeny a zprávy o nich ze všech vůbec dochovaných pramenů.¹³ My se chopíme až států, jež nad baltskými kmeny vznikly (a to skrze základní europeizační síly, křesťanství a feudalismus), a budeme zkoumat písemnictví, které ony státy vytvořily. Pojďme nejprve o Litevském velkoknížectví, jediném státu, který baltské kmeny vytvořily samy (1236 – 1795).¹⁴ Pak přijdou Prusy knížecí, čili vévodské (1466 – 1772).¹⁵ Nejsložitější bude písemnictví území zprvu neutrálně pojmenovaného *Terra Mariana* (1199 – 1561 – 1721 – 1795), na němž, vepsány do mocenského trojúhelníku německo-švédsko-ruského, vystupovaly velmi různé útvary, než vzniklo moderní Lotyšsko a Estonsko.¹⁶ Vidíme, že už toto vymezení nutí baltistu zajímat se o sousedy: nelze-li oddělit lotyšský a estonský živel, ba zkoumáme-li je oba v průniku mocenských i kulturních sfér německé, švédské a ruské, bude jistě zajímavé přibrat pro srovnání prvek finský, jehož státnost se rodí v mocenském napětí švédsko-ruském při kulturní hegemonii německé; státní provázanost Litevského velkoknížectví s Královstvím polským je dobře známa, leč nesmíme přehlížet ani provázanost polsko-pruskou; jedině Litevským velkoknížectvím pak vysvětlíme zvláštnost ukrajinskou a běloruskou oproti moskevskému Rusku.

¹¹ Wellek & Warren, kapitola 6.

¹² Záslužný příklad sémiotického hodnocení podal Vladimír Macura ve svém *Znamení zrodu*. Ze strany historika pak o tematu přednášel v PLK Zdeněk Hojda.

¹³ Stranou ponechávám baltskou mytologii, jež se stejně jako historiografie opírá o maximalistický – a nutně heterogenní – soubor pramenů, které uznává za stopy duchovního života, jaký v zemi byl do příchodu křesťanství. Pokládám za nanejvýš žádoucí integrovat baltskou mytologii jako pomezí disciplínu filologicko-historickou: potřebuje mimořádnou vnitřní kázeň, aby se nestala mýtografií.

¹⁴ Symbolickým zakladatelem byl kníže Mindaugas: vládl 1236 – 1263, korunován na krále 1253; symbolickým koncem je definitivní pohlcení Ruskem za 3. dělení Polska.

¹⁵ Prvním datem je 2. toruňský mír, který definitivně podřídil Německý řád Polské koruně, druhým pak 1. dělení Polska, jímž podřízení Prus Polsku končí.

¹⁶ 05.10.1199 vydává papež Inocenc III. bulu, která křížové výpravy do Pobaltí (bula sama říká *Livonia*) staví na roveň křížovým výpravám do Svaté země. 1561 zaniká poslední útvar křížových rytířů. 1721 získává Ruská říše na Švédsku Estonsko a Livonsko, 1795 anektuje Kuronsko.

U Litevského velkoknížectví se soustředíme na úsek od poloviny XIII století, kdy vzniklo vnitřním sjednocením, do poloviny století XVII, kdy se vyprázdnilo vnitřním rozvrátem, což v evropských souvislostech pokrývá vrcholný středověk (dokonce dvojí: gotický a byzantský), renesanci a nástup baroka; úsek od poloviny XVII do konce XVIII století, odpovídající vrcholnému baroku a osvícenství, zatím spíše jen v základních rysech načrtneme, ponechávající jej pro pozdější samostatné zpracování (je v něm mnohem obtížnější, ne-li nemožné oddělovat, co je ve státním smyslu «litevské» a co «polské»). Bohaté písemnictví Litevského velkoknížectví využívalo několik funkčních písem a několik funkčních, «spisovných» jazyků. Litevština, psaná důsledně latinkou, je mezi nimi naprosto okrajová.

U Vévodských Prus musíme nejprve objasnit dějiny Prus «tak vůbec» od počátku XIII do poloviny XV století, dále státoprávní a nábožensko-kulturní rozdílnost Prus Vévodských oproti Královským a nakonec význam jejich sjednocení v evropských souvislostech dlouhého přelomu XVIII a XIX století, který začíná 1. dělením Polska, končí Vídeňským kongresem a pokrývá francouzskou revoluci i napoleonské války. Vévodské Prusy jsou území, kde litevský jazyk – na rozdíl od Litevského velkoknížectví – fungoval jako jazyk státní správy, byť druhotný a druhořadý. Oboje Prusy pak v raně novověké Evropě představují místo, kde se masívně vydávají knihy nejen pro «domácí spotřebu», ale též pro vývoz, a to v jazycích německém, polském a latinském, přičemž jazyky indoevropsky baltické – litevština, při jednorázových příležitostech též pruština a kuronština (lotyština) – představují zvláštní funkční rejstřík s úzkým žánrově-tematickým vymezením. Právě v Prusích jsou přítomny tyto (indoevropsky) baltické jazyky už od barokních dob předmětem soustředěného badatelského zájmu.

Konečně pak u *Terra Mariana* budeme muset rozlišit tři politické celky se symbolickými názvy v němčině, *Estland*, *Livland*, *Kurland*, a jako čtvrtou položku ještě vydělit *Inflanty Polskie*, jež budou dále sledovat osudy Litevského velkoknížectví. V tomto kulturně-historickém prostoru začíná vlastní písemnictví poměrně pozdě a má povahu rozptýlených individuálních výkonů, které přitom jako jednotliviny mohou být obdivuhodné. V podmínkách zvláštního «barokního osvícenství» tam na pokraji německé a latinské produkce vznikají též estonské a lotyšské texty sestavované jednak vzdělanými Němci pro «ubohé Neněmce», jednak lidovými písmáky s rodným jazykem lotyšským, či estonským. Ze snadno vysvětlitelných historických důvodů je v oněch písmáckých dílech silně zastoupena tematika české reformace, takže pozitivně máme v lotyštině – a jsem přesvědčen, že by se našlo i v estonštině, jen kdyby někdo pořádně prohledal dochované památky – třeba hagiografie Mistra Jana Husa...

PŘÍSPĚVEK autor přednesl nadvakrát: jako strukturalistický manifest celostní filologie (na symposiu PLK 09.02.2009) a jako náčrt uchopení baltického písemnictví (na zasedání PLK 01.06.2009). Materiálovou základnu baltické filologie rozpracovává v návazných studiích. V současné fázi se soustředí na kulturně-historické charakteristiky jednotlivých oblastí baltického prostoru a na soupisy relevantních textů, které v nich vznikly. Omezuje se pouze na starší, «raně novověké» období, vědomě končí před počátkem národního obrození. I tak je objem textového materiálu překvapivý. Nejspolehlivější úlevou je vědomí, že to vše představuje pouhý zlomek z celku dobové produkce polské, neřku-li německé.

ORTOGRAFIE zde použitá je nedílnou součástí osobního stylu autora. Vyznačuje se důsledným vyznačováním dělek v českých kulturních evropeismech a odvržením několika málo středověkých přežitků.

BIBLIOGRAFIE

- Hoskovec, Tomáš. 2008. "Od významu v jazyce ke smyslu v textu. O dobrodružství strukturalistické cesty". *Slovo a slovesnost* 69/2008, 1–2, 110–130.
- Jankovič, Milan. 2005. *Cesty za smyslem literárního díla*. Praha: Karolinum.
- Macura, Vladimír. 1983. *Znamení zrodu*. Praha
- Mathauser, Zdeněk. 2006. *Básnivé nápovědi Husserlovy fenomenologie*. Praha: Filosofický ústav.
- Mathauser, Zdeněk. 2008. "Koncept věci v ruském formalismu a pražské škole". *Slovo a slovesnost* 69/2008, 1–2, 25–33.
- Mukařovský, Jan. 1946. "K sémantice básnického obrazu". In *Dvě studie o básnickém pojmenování*. Praha 1948.
- Mukařovský, Jan. 2008. *Umělecké dílo jako znak. Z universitních přednášek 1936 – 1939*. Praha: Ústav pro českou literaturu.
- de Saussure, Ferdinand. 1916¹, 1922², 1931³. *Cours de linguistique générale*. Lausanne – Paris: Payot. — *Česky Kurs obecné lingvistiky*. Praha 1989¹: Odeon.
- Volek, Emil. 2004. *Znak – funkce – hodnota. Estetika a sémiotika umění Jana Mukařovského v proudech současného myšlení*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Wellek, René & Austin Warren. 1948¹, 1956², 1962³. *Theory of Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. — *Česky Teorie literatury*. Olomouc 1996¹: Votobia.

RÉSUMÉS

An encompassing approach to philology

The concept of philology seems awkward and obsolete nowadays and, therefore, we cannot bring it back into use without endowing it with an explicit and positive programme. The author's programme is a consciously structuralist one, based on the polarity between language as an abstract sign system and of concrete texts (including utterances) as sign formations. Signs are studied by oppositional differentiation, which leads, when applied to the abstract system of language, to their meaning, and when applied to concrete texts, to their sense. Meaning and sense are values philology must never cease searching for, while philologists must always be aware that the abstract system of language is (i) an intellectual construction only, whereas concrete texts are real, and (ii) the key to understand any concrete text. The different size of linguistic signs is recognized and taken into consideration: not only morphemes, but also sentences are signs. Even concrete texts themselves may at least in one aspect be conceived of as signs, for they are also studied by oppositional differentiation. Since the value of a sign depends on the definitional domain of the other signs to which it is compared, a concrete text, be it a historical document or a poetic work, is not graspable if not read oppositionally in contrast to others. Yet, definitional domains of texts do not exist by themselves as natural phenomena. They are created by philologists who are responsible for their own choices. This shall be illustrated, in a further paper, by a new *esquisse* of historical Baltic philology.

Esquisse des études baltiques à la lumière de philologie englobante

Foncièrement structuraliste, la philologie englobante étudie les textes, autant oraux qu'écrits, tout comme les signes linguistiques de moindre étendue, phrases, lexèmes, à savoir de façon différentielle en les comparant, les uns aux autres, au sein des ensembles définitoires. Or, les ensembles définitoires n'existent pas d'eux-mêmes. C'est le philologue qui les crée au tout premier pas de son travail. Ce fait, bien connu des historiens et reconnu des philologues au moins sous l'aspect de la critique textuelle, doit être étendu à toute l'étude des textes. Les possibilités de créer des ensembles définitoires

étant inépuisables, il est instructif de commencer par les plus banals: FOYERS, textes nés dans, ou plutôt *par* un certain milieu social-culturel, au sujet desquels nous avons le droit, voire le devoir de pré-supposer qu'ils se connaissaient mutuellement, qu'ils réagissaient les uns aux autres; ATELIERS, textes unis par un but déclaré commun, par un appareil «littéraire», langagier aussi bien que notionnel, consciemment partagé.

Toute philologie doit être dotée d'une base matérielle composée de textes. Il est peu satisfaisant, en général, de limiter les études baltiques uniquement aux textes de langues lituanienne, lettonne, vieille-prussienne; il est impensable de procéder ainsi pour les temps reculés. Les études baltiques doivent tenir présente à l'esprit l'existence de super-foyers étatiques, tels que le Grand-duché de Lituanie (1236 – 1795), le Herzogtum Preussen (1466 – 1772) la *Terra Mariana* (1199 – 1561 – 1721 – 1795), divisée ultérieurement en *Estland*, *Livland*, *Kurland*, et *Inflanty Polskie*.

Le Grand-duché, l'unique État créé par une ethnie balte, comprend une vaste littérature en slavon d'Église qui s'intéresse des Lituaniens, mais dont les Lituaniens ne s'intéressent pas; comprend une vaste littérature en rutène qui sert exclusivement les intérêts de l'État lituanien; connaît un manque total des genres comme poésie de la cour ou épopée héroïque qui, pourtant, devaient être très demandés par les élites lituaniennes, et connaît, au XVI siècle, une entrée triomphale du latin qui dessert précisément ces genres-là en quantité et qualité remarquables; produit des textes latines de propagande politique aux forums internationaux aussi bien que des textes de polémique intérieure, politique et religieuse, qui passent, progressivement, du latin au polonais. Dans tout cela, le lituanien, couramment parlé mais guère écrit, ne joue aucun rôle.

Il faut aller chercher au Herzogtum Preussen – à ne pas confondre avec les *Prusy Królewskie!* – pour voir le lituanien remplir le rôle de langue administrative officielle, quoique secondaire, deuxième après l'allemand et beaucoup moins prestigieuse. Creuset de la réforme luthérienne, le Herzogtum du XVI siècle invite des intellectuels lituaniens aussi bien que polonais et imprime leurs textes en vue de les réexporter au service de la nouvelle religion, tandis qu'aux XVII et XVIII siècles, nous y rencontrons une couche sociale particulière de pasteurs de campagne, bénéficiant du statut de fonctionnaire, dont la langue maternelle culturelle est bel et bien l'allemand, qui étudient le lituanien de façon scientifique et s'amuse entre eux à écrire en lituanien de la poésie de hauts genres européens.

Dans la *Terra Mariana* à multiples facettes, il y a également des pasteurs-intellectuels produisant des textes lettons ou estoniens, mais très isolés et ne représentant aucune couche, aucune force sociale. Or, au XVIII siècle en Livonie (*Livland*) uniquement, se répand un mouvement piétiste aux origines tchèques qui, entre autre, donne naissance à une vaste littérature en langue lettonne, écrite par des paysans asservis mais cultivés, dont les genres vont d'une hagiographie du reformateur tchèque Jan Hus à une adaptation des *Räuber* de Friedrich Schiller. Voilà des choses que les études baltiques doivent savoir englober...